

Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.): монографія [Текст] / Ярош Б. – Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки Лесі України, 1999. – 194 с.; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект): монографія [Текст] / Ярош Б.О. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с. 4. Чабанна М.В. Політична культура тоталітарного суспільства [Електронний ресурс] / М. В. Чабанна. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2008_82/07_chabanna_mv.pdf. 5. Кирилюк Н. А. Політична активність громадян в умовах різних політичних режимів: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / Н.А. Кирилюк. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P5.pdf. 6. Кирилюк Н.А. Цит. робота. 7. Терлецька І.В. Сучасний історичний дискурс сталінізму як форми тоталітаризму: монографія [Текст] / Терлецька І.В. – К.: КНТЕУ, 2009. – С. 155. 8. Томахів В.Я. Сталінізм як різновид тоталітаризму (історико-політологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / В.Я. Томахів. – Львів, 2001. – С. 14-15. 9. Відозва // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. – Львів, 1939. – № 9 (4 жовтня). – С. 1. 10. Кучерена М.М. Цит. робота. – С. 39. 11. Про день виборів // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. – Львів, 1939. – № 12 (6 жовтня). – С. 3. 12. Бабій Б.М. Возз'єднання Західної України Українською РСР [Текст] / Бабій Б.М. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. – С. 88. 13. Там само. – С. 88. 14. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук / В.А. Гриневич. – К., 2008. – С. 13. 15. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939–1949 рр.): збірник документів і матеріалів / упоряд.: Павлюк В., Пількевич С., Ярошенко А. / за ред. П. Гудзенка, Ф. Шевченка. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. – С. 40. 16. Бабій Б.М. Цит. робота. – С. 98. 17. Возз'єднання – Цит. робота. – С. 41. 18. Ленартович О.Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія [Текст] / Ленартович О.Ю. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 105. 19. Бабій Б. М. Цит. робота. – С. 125. 20. Ярош Б.О. Цит. робота. – С. 130. 21. Державний архів Львівської області. – Ф. П-5001 Дрогобицький обком Компартії України. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 29. 22. Соколовська Т. Перші кроки соціалістичного будівництва в західних областях УРСР (1939–1941) / Т. Соколовська, І. Толкачов // У боротьбі за радянську владу і соціалізм: зб. наук. ст. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1960. – С. 98. 23. ДАТО. – Ф. П-1 Тернопільський обком Компартії України. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2. 24. Ленартович О.Ю. Цит. робота. – С. 106. 25. Бабій Б.М. Цит. робота. – С. 126. 26. Там само. – С. 126.

УДК 321.011

В. Л. ЗГУРСЬКА

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ХОДІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Значення мобілізації організацій громадського суспільства та соціальних рухів для встановлення і розвитку демократичних інститутів по-різному оцінюється в рамках концепції модернізації, історичної соціології, транзитології та колективних дій. Інтер-

---

© ЗГУРСЬКА Валентина Леонідівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

претація ролі громадянського суспільства також значною мірою залежить від розуміння демократії.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократизація, модернізація, соціальні рухи, мобілізація.

Згурская В.Л. Научные подходы к роле гражданского общества в ходе демократизации

Значение мобилизации организаций гражданского общества и социальных движений для установления и развития демократических институтов по-разному оценивается в рамках концепций модернизации, исторической социологии, транзитологии и коллективных действий. Интерпретация роли гражданского общества также в значительной мере зависит от понимания демократии.

Ключевые слова: гражданское общество, демократизация, модернизация, социальные движения, мобилизация.

Zgurska Valentyna. Scientific approaches to the civil society role in the course of democratization

The importance mobilization of civil society organizations and social movements for foundation and development of democratic institutions has different evaluation in the context of modernization, historical sociology, transitology and collective actions. Interpretation the role of civil society also depends on democracy understanding.

Key words: civil society, democratization, modernization, social movements, mobilization.

Визнання важливої ролі соціальних рухів та інших акторів громадянського суспільства у ході демократизації відбулося порівняно недавно. У класичних теоріях держава вважається демократичною, якщо у ній проводяться вільні, змагальні та регулярні вибори до представницьких органів влади. Тобто йдеться про мінімальні вимоги до демократичного устрою, які ще також іноді називають «електоральною або виборчою демократією». Недосконалість такого підходу до розуміння демократії проявляється найчастіше на практиці: дотримання формальних процедур, що стосуються виборів, не завжди гарантує відстоювання обраними представниками інтересів своїх виборців і нації загалом. Тобто, як свідчить негативний досвід низки країн Третьої хвилі демократизації, демократія не зводиться лише до виборів і її необхідно оцінювати за низкою критеріїв.

Спробу додати нових критеріїв до демократичного устрою зробили розробники концепції демократії участі. Зокрема К. Пейтенам вважав необхідним забезпечити доступ громадян до процесу прийняття рішень¹. У більш сучасних дослідженнях концепція демократії участі і прямої демократії пов'язується з деліберативною демократією, що оспорує визначення демократії як процесу прийняття рішень більшістю, звертаючи увагу на дискурс та важливість побудови різноманітних публічних сфер, де приймаються рішення щодо публічних благ на основі здорового глузду.

Таке розуміння демократії як комунікативного дискурсу має низку переваг: 1) демократія стає не лише засобом, а й ціллю політичної діяльності; 2) процесуальність не суперечить нормативності, а доповнює її. Як зазначав Ю. Хабермас, демократія не може спиратися на «тотальний суб'єкт суспільного цілого», на єдину, сформовану і задану волю народу. Демократична самоорганізація суспільства повинна розглядатися не як плебісцитне і арифметичне сумування окремих воель, а як процес і процедура дискурсивного формування думок і волі народу, в якій приймає участь якомога більша кількість громадян². У результаті дискурсивна ко-

мунікація на противагу традиційним демократичним процедурам саме формує, оформлює волю її учасників, а не лише відображає їх політичні уподобання. Демократична деліберация може відкрити нові можливості та альтернативи, а не вести переговори чи торги щодо існуючих³.

Соціальні рухи та організації громадянського суспільства є ключовим елементом концепцій участі та деліберативної демократії: вони посилюють участь та створюють площадки, на яких відбувається обмін думками⁴. За таких умов громадянське суспільство визначається як «солідарний простір, в якому певний вид універсальної громади поступово формується і до певної міри примушується»⁵.

Особливістю сучасного етапу розвитку демократії є те, що традиційні інститути представництва, такі як політичні партії, не в змозі адекватно виконувати свою роль як посередника між суспільством та державою. В результаті цю роль перебирають на себе організації громадянського суспільства та соціальні рухи, які є новими не інституційними формами представництва інтересів, «новими протагоністами у сфері агрегації і представництва різних інтересів»⁶.

Громадські організації та соціальні рухи, відображаючи інтереси громадян та формулюючи їх як вимоги до публічної політики, вступають у відносини з політичними інститутами у просторі публічної сфери, здійснюючи функції критики і контролю за політичними рішеннями, що приймаються у їх рамках. Тобто вони забезпечують доступ громадян до публічної сфери, перетворюючись у «засіб участі для найслабших і найменш організованих інтересів», сприяючи більш рівному представництву, що корелює з ключовими принципами демократії⁷.

Важливість громадянського суспільства для демократії визначається такими його критеріями як якість: легітимність та репрезентативність організацій громадянського суспільства⁸. В ході емпіричних досліджень вдалося встановити зв'язок між соціальними рухами та процесами демократизації. Так Ч. Тіллі визнає існування тісного взаємозв'язку між демократизацією та соціальними рухами. З одного боку, на ранніх етапах демократизація створює сприятливе середовище для появи соціальних рухів, а на пізніших демократизація як така ще більше заохочує людей створювати соціальні рухи. З іншого боку, «за певних умов і у більш обмежений спосіб, соціальні рухи самі по собі просувають демократію»⁹.

Якщо оцінювати вплив соціальних рухів на демократію, то аналіз світового досвіду дає неоднозначні результати. По-перше, деякі соціальні рухи підтримують демократію, однак інші виступають проти неї. По-друге, їх відповідність процесам демократизації піддається сумніву: якщо популістський підхід до демократії наголошує на важливості ініціативи знизу, тому соціальні рухи є важливими акторами у створенні демократичної публічної сфери, то елітський підхід розглядає демократію насамперед як низхідний процес, що відбувається зверху донизу. Деякі дослідники також вказують на можливості та перешкоди розвитку громадянського суспільства протягом та після завершення процесу демократизації¹⁰.

Важливими характеристиками організацій громадянського суспільства та соціальних рухів з точки зору демократизації є незалежність від політичної системи, плюралізм та здатність представляти різні групи населення, легітимність та внутрішня підзвітність. У сучасних соціальних рухах участь та деліберативні практики викликають певний інтерес, однак їх досить складно реалізувати на практиці. Іншими словами, соціальні рухи сприяють демократії та процесу демократизації лише за певних умов. Колективна мобілізація часто призводить до де-

стабілізації авторитарних режимів, але також має наслідком інтенсифікацію репресій або крах слабких демократичних режимів, особливо у випадках, коли соціальні рухи не сповідують демократичних цінностей. Профспілкові, студентські, етнічні рухи призвели до кризи режиму Франко в Іспанії у 1960-1970-х роках, однак робітничі та селянські рухи сприяли ослабленню і краху демократизації в Італії у 1920-х роках¹¹. Окрім схильності соціальних рухів підтримувати демократію, демократизація може піти іншим шляхом, будучи до певної міри залежною від мобілізації соціальних груп.

Слід зазначити, що взаємозв'язок між громадянським суспільством, соціальними рухами та демократизацією не став предметом системних порівняльних досліджень. Більше того, хоча дослідники соціальних рухів та громадянського суспільства вказують на їх важливість в ході становлення демократичних інститутів, однак приклади їх співпраці є радше винятком, ніж правилом. Так соціальні рухи досить детально розглянуті у літературі з демократизації, яка переважно зосереджується на вивченні соціально-економічних передумов цього процесу або на поведінці еліт. Однак дослідники соціальних рухів до останнього часу приділяли мало уваги процесам демократизації, ставлячи собі за мету аналіз ситуації насамперед у розвинених демократичних країнах Західної Європи та Північної Америки, в яких створено сприятливі умови для соціальної мобілізації.

Дослідження демократизації традиційно розглядають соціальні рухи та протести як другорядний чинник у ході трансформацій, що зумовлено їх схильністю до теорії структуралізму. В рамках теорії модернізації С. Ліпсет першим показав взаємозв'язок між можливістю появи демократичного режиму і рівнем соціально-економічного розвитку¹². Маючи значний інструментарій для пояснення причин розвитку і зміцнення розвинених демократій, теорія модернізації схильна ігнорувати роль соціальних акторів та рухів у розбудові демократичних інститутів, залишаючи без пояснень темпу та часових рамок процесу демократизації. Якщо ж представники цього підходу і бралися аналізувати роль організованих і мобілізованих акторів, то вони були схильні, як С. Хантінгтон¹³, розглядати мобілізацію, зокрема робочого класу, швидше як загрозу, ніж сприятливу умову трансформаційному процесу.

Деякий інший підхід представлено у працях з історичної соціології, яка розглядала взаємозв'язок між демократією та класовими відносинами. Р. Бендікс¹⁴ та Т. Маршалл¹⁵ визнавали важливий вплив класової боротьби особливо у ході першої хвилі демократизації. На початку 1990-х років Д. Рюшмейер вказував на провідну роль робочого класу у просуванні демократії протягом останніх двох хвиль демократизації у Південній Європі та Південній Америці¹⁶. Цей підхід критикувався представниками транзитивного підходу, які вказували на важливість інститутів та поведінки еліт для ініціації процесів демократизації. Хоча деякі прихильники даного напрямку досліджень визнавали, що громадянське суспільство може відігравати важливу роль у сприянні перехідним процесам, однак ці «реструктуризації громадянського суспільства» – коли соціальні рухи, профспілки, церква та суспільство загалом ініціюють лібералізацію недемократичних режимів – розглядалися як короточасні, спонтанні явища. Хоча це явище викликає багато надій, однак «незалежно від його інтенсивності та походження, цей народний підйом завжди нетривалий»¹⁷.

В рамках транзитології більше уваги громадянському суспільству в ході процесу демократизації приділено у моделі затягнутого переходу, характерного для

країн Східної Європи, проаналізованого і представленого Дж. Лінцом та А. Степаном. На їх думку не лише «політична спільнота», сформована з еліти та інституціоналізованих акторів, а й «сильне громадянське суспільство, здатне генерувати політичні альтернативи та впливати на уряд, може сприяти початку переходу, допомогти опиратися відходу, довести транзит до завершення, консолідувати та поглибити демократію. Відповідно, на всіх етапах процесу демократизації живе і незалежне громадянське суспільство є безцінним»¹⁸. Водночас деякі представники даного напрямку схильні розглядати рухи та протести населення як результат маніпуляції з боку еліт¹⁹.

Транзитологи наголошують на непередбачуваній та динамічній природі процесу демократизації, що до певної міри нагадує соціальні рухи. Однак вони схильні зводити трансформацію до торгів між політичними елітами в умовах невизначеності. Транзитивний підхід критикувався не лише за перебільшення ролі еліти, а й надмірну увагу до індивідів, а не колективних акторів – профспілок, робітничих та інших соціальних рухів. Також для них характерний державоцентристський підхід за якого соціальні актори розглядалися як такі, що підпорядковані державним²⁰.

Теорія політичного процесу, засновниками якої є Ч. Тіллі, С. Терору, Д. Макадама, які почали досліджувати взаємодію інституціоналізованої політики та соціальних рухів. Провідну роль відігравала концепція «структури політичних можливостей», що уможлилювала здійснення колективних дій²¹. У ній основна увага звертається на взаємодію не інституційних та інституційних акторів, соціальних рухів та інституціоналізованих систем представництва інтересів. Виділяється низка характеристик інституціоналізованих політичних систем, що впливають на структурування колективної дії: ступінь відкритості чи закритості політичної системи; стабільність елітних груп; наявність у еліти впливових союзників; терпимість еліти до протесту, схильність держави до репресивних дій. Вплив цих змінних на соціальний рух доповнюється інституційними умовами, правилами і нормами, що регулюють процеси формування порядку денного і прийняття політичних рішень. Згідно теорії політичного процесу, організація соціальних рухів розглядаються як раціональні актори, що взаємодіють у рамках існуючої структури політичних можливостей з представниками влади і які відстоюють перед ними вимоги соціальних груп, що не мають інституційного представництва.

Теорія політичного процесу належить до парадигми колективної дії – мобілізації ресурсів, представники якої вбачають у соціальних рухах агентів соціальних змін і оцінюють їх не як результат дисфункції соціальної системи, що було характерно для досліджень, що проводилися до 1960-х років, а як протагоністів її нормального функціонування. Підхід політичного процесу, який підкреслював взаємозв'язок між урядовими акторами, політичними партіями, соціальними рухами та протесами – іноді використовувався для пояснення режимних трансформацій у колишніх соціалістичних країнах²².

Отже, серед учених, які досліджують суспільні процеси, відсутня однастайність з приводу місця і ролі громадянського суспільства, соціальних рухів у ході демократизації, що свідчить про необхідність об'єднання їх зусиль у нових, міждисциплінарних напрямках дослідження, які б дали об'єктивно, емпірично підтвержену модель мобілізації на різних етапах трансформаційного процесу на шляху до встановлення демократичних інститутів.

1. *Pateman C.* Participation and democratic theory / C. Pateman. – Cambridge University Press, 1970.
2. *Habermas J.* Between facts and norms / J. Habermas. – Cambridge: MIT Press, 1996.
3. *Elster J.* Deliberative democracy / J. Elster. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 97-122.
4. *Dryzek J.S.* Deliberative democracy and beyond / J.S. Dryzek. – Oxford: Oxford University Press, 2000.
5. *Alexander J.C.* Real civil societies / J.C. Alexander. – Oxford: Blackwell, 1998. – P. 7.
6. *Della Porta D.* Social movements: An introduction / D. Della Porta, M. Diani. – Oxford: Basil Blackwell, 1999. – P. 5.
7. *Jenkins J.C.* The politics of social protest: Comparative perspectives on states and social movements / J.C. Jenkins, B. Klandermans. – L.: Taylor & Francis, 1995.
8. *Macdonald T.* Global stakeholder democracy / T. Macdonald. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
9. *Tilly C.* Social movements, 1768-2004 / C. Tilly. – N.Y.: Paradigm, 2004. – P. 131.
10. *Della Porta D.* Deliberation in movement: Why and how to study deliberative democracy and social movements / D. Della Porta // Acta Politica. – 2005. – Vol. 40. – P. 336-350.
11. *Tarrow S.* Mass mobilization and regime change / S. Tarrow / Gunther R., Diamandouros N. The politics of democratic consolidation. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995. – P. 204-230.
12. *Lipset S.* Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy / S. Lipset // American Political Science Review. – 1959. – Vol. 53 (March). – P. 69-105.
13. *Huntington S.* Political order in changing societies / S. Huntington. – New Haven: Yale University Press, 1965.
14. *Bendix R.* Nation building and citizenship / R. Bendix. – N.Y.: Wiley & Sons, 1964.
15. *Marshall T.H.* Citizenship and social class / T.H. Marshall, T. Bottomore. – L.: Pluto Press, 1992. – P. 3-51.
16. *Capitalist development and democracy* / Rueschemeyer D., Stephens E. H., Stephens J. – Chicago: University of Chicago Press, 1992.
17. *O'Donnell G.* Transitions from authoritarian rule / G. O'Donnell, P. Schmitter. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. – P. 55-56.
18. *Linz J.* Problems of democratic transition and consolidation / J. Linz, A. Stepan. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. – P. 9.
19. *Przeworski A.* Democracy and the market / A. Przeworski. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – P. 57.
20. *Collier R. B.* Adding collective actors to collective outcomes / R.B. Collier, J. Mahoney // Comparative Politics. – 1997. – Vol. 29. – P. 285-303.
21. *Kriesi H.* The political opportunity structure of the Dutch peace movement / H. Kriesi // West European Politics. – 1989. – Vol. 12. №3. – P. 295-312.
22. *Beissinger M.R.* Nationalist mobilization and the collapse of the Soviet State / M. R. Beissinger. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

УДК 32.001.316

А. С. МАТВИЄНКО

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВИ НА ЇЇ ТЕРИТОРІАЛЬНУ ОРГАНІЗАЦІЮ

Розглянуто вплив ідеології держави загального добробуту, зокрема принципу надання однакових соціальних послуг незалежно від місця проживання, на територіальну організацію державної влади на прикладі країн Європи. Проаналізовано появу неолібералізму та зумовлені ним зміни у підходах до взаємовідносин між центром та органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: територія, держава загального добробуту, децентралізація, регіон, місцеве самоврядування, ієрархія, субсидіарність.

Матвиєнко А.С. Влияние идеологических подходов к пониманию государства на его территориальную организацию

© МАТВИЄНКО Анатолій Сергійович – кандидат політичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України